

RÁCZ ATTILA

A társadalmi és térbeli elkülönülés mintázata Szegeden a 2001-es népszámlálási adatok alapján

A Magyarországon végzett városi szegregációkutatások egyik fő megállapítása az, hogy a területi „elnagyoltság” következtében a klasszikus városszociológiai modellek mentén nem határolható le megfelelőképp egy-egy szegregátum. A különböző rétegtípusú paraméterek mentén mérhető társadalmi elkülönülés térbeli megjelenítésére használatos kisebb egységek, a városrészek, a kerületek, a választóközetek, a városrendezési körzetek, a számlálókörzetek úgyszintén nem vagy csak igen korlátozott mértékben alkalmasak a szegregátumok valóságnak megfelelő területi lehatárolására (Ekler-Hegedűs–Tosics 1980, Csanádi–Ladányi 1988, Ladányi 2008). Ennek legfőbb magyarázata az, hogy a különböző társadalmi csoportok különböző nagyságú területeken mutatnak sűrűsödést. Leginkább a magasabb társadalmi státusú csoportok azok, amelyek „a többiekhez képest leginkább (de nem teljesen) térben összefüggő, nagy kiterjedésű területeken találhatóak, még a legalacsonyabb státusú csoportok lakóhelyei több, egymással össze nem függő, kisebb méretű szegregátumként helyezkednek el” (Ladányi 2008, 21).

Tanulmányomban a 2001-es népszámlálás adatainak felhasználásával azt a kérdést vizsgálom, hogy Ladányi és munkatársai által Budapest példáján megfogalmazott állítások Szegedre is érvényesek-e (Ladányi 2008).

A KSH a 2001-ben végzett népszámlálás adatainak alapján azokat a területeket minősíti szegregátumnak (szegényszegregátumnak), ahol az aktív korú népességben belül a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya mindkét mutató esetében magasabb, mint 50%. Azokat a részeket pedig, ahol a lakosok számának legalább 40%-a ugyanezen rétegtípusú paraméterek szerint alacsony státusú, veszélyeztetettnek minősíti (ASZT Szeged 2008).¹

A KSH ezen adatok alapján, a Szegeden szegregátumként nyilvántartott területek közül kettőt emelt ki és minősített szegregátumnak (ASZT 2008), amelyek a város két cigánytelepét jelentik:

1. Móraváros: Móravárosi körút–Cserepes sor és a Katona József utca, valamint a Rákóczi út–Gólya utca–Cserepes utca által határolt városrész. A Cserepes-sor Szeged azon szegregátuma, amelynél a szegedi és az önkormányzati adatok is egybehangzóan bizonyítják a szegregátum létét.

¹ A népszámlálási adatok ezen két társadalmi státust meghatározó paraméter szerinti elemzése során a szegregátumok lehatárolása kapcsán olyan problémába ütköztem, hogy az adatbázisban nem csak a lakóépületek háztartásainak adatai, hanem a különböző intézmények lakóinak adatai is szerepelnek, akiknél mind az általános iskolai végzettség, mind pedig a rendszeres munkajövedelem tekintetében egy-egy koncentrált területen belül a vizsgált változók szerinti kis szórású homogén csoportokat találunk, ezek azonban mégsem minősíthetők szegregátumoknak. Ezek az adatok ugyanis sok esetben olyan homogén területi egységekre is rámutatnak, mint pl. középiskolai kollégiumok, gyermekotthonok, vagy idősek otthona, ezért az ilyen típusú intézmények adatait külön kell kezelni a népszámlálási adatok területi szegregációra irányuló elemzése során.

2. Kiskundorozsma: 48-as átkötő út–Búza utca–Északi sor–Sziksósi út által határolt városrész. Az itt található, bérlakásokból álló komfort nélküli házsornál a szegedi és az önkormányzati adatok is egybehangzóan bizonyítják a szegregátum létét.

A KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területek 2001-ben az alábbiak voltak:

1. Tarján: Úrhajós utca–Bölcsöde utca–Budapesti körút által határolt városrész.
2. Északi-város: Margaréta utca–Csongrádi sugárút–Sárosi utca által határolt rész.

Ezek a területek olyan lakótelepi övezetben találhatóak, ahol 2001–2008 között a szociális városrehabilitáció befejeződött, tehát a környező panelházak egyike sincs megjelenve szegregátumként.

A 2001-es népszámlálási adatainak másodelemzésekor négy különböző területi bontásban vizsgáltam meg² az aktív korú alacsony iskolai végzettségű, munkanélküli (alacsony státus), valamint az aktív korú, magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak (magas státus) kategóriájába sorolható szegedi lakosság szegregációs és disszimilációs mutatóit.³

1. táblázat

Az alacsony és a magas státus kategóriájába sorolható szegedi lakosság szegregációs és disszimilációs mutatói területi egységenként

Területi lehatárolás	Szegregációs index		Disszimilációs index
	alacsony státus	magas státus	
Funkcionális lakóövezetek	8,80	14,55	19,70
Városrészek	12,97	17,57	27,72
Számlálókörzetek	39,98	24,11	51,44
Számlálótömbök	49,53	25,33	59,42

A szegregációs indexek a különböző státusú csoportok és a lehatárolt területi egységek nagyságának függvényében eltérő eredményeket mutatnak. Minél nagyobb kiterjedésű egy-egy területi egység, annál kisebbek a vizsgált csoportok szegregációs indexei. Fokozottan jellemző ez az alacsony státusú csoport esetében, ahol a területi lehatárolás nagysága erősebben befolyásolja a csoport szegregációs indexeinek mértékét, mint a magas társadalmi státusú csoportnál. Szegeden 2001-ben a legkisebb kiterjedésű területi lehatárolás esetében (számlálótömb) az alacsony státusú lakosság szegregációs indexe (49,53%) közel kétszerese a magas társadalmi státusú népesség szegregációs indexének (25,33%).

A népszámlálási adatok alapján mért eredmények tehát Szeged esetében is alátámasztják azokat a megállapításokat, miszerint a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei – az általában használatos, viszonylag nagy kiterjedésű területi lehatárolások esetében (funkcionális lakóövezet, városrész) – alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőknél. Vizsgálatom is jól láthatóan alátámasztja, hogy ez a

² Az adatbázis csoportosító változói erre a négy különböző területi felosztásra adtak lehetőséget.

³ Az aktív korúak csoportját 18–60 év között, az alacsony iskolai végzettséget 8 általános, illetve annál kevesebb elvégzett iskolai osztályban határoztam meg. A szellemi foglalkozásba való besorolás kategóriái a következők voltak: törvényhozók, igazgatási, érdek-képviselői vezetők, gazdasági vezetők, egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások, egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások.

tétel kiváltképp igaz akkor, ha az elkülönülést jelző indexet nagyobb területi egységekre vetítve határozzuk meg, amelyek a területen belüli társadalmi heterogenitás következtében elfedik, láthatatlanná teszik a kisebb területi egységekben egyébként létező és ott koncentrálódó szegregációt. Ennek oka, hogy míg a magas státusúak akarataik szerint koncentrálódhatnak, megtehetik, meg tudják azt tenni, hogy az általuk preferált környéken választanak maguknak lakóhelyet, a szegények erőforrásaikból adódóan képtelenek erre, ezért mikroszegregátumokba kényszerülnek, és kisebb területi egységeket lefedve ott koncentrálódnak (Ladányi 2007).

A különböző területi lehatárolások szegregációs indexeit alkotó mutatók véleményem szerint részletesebb elemzésre is érdemesek, mégpedig abból a szempontból, hogy ezek a mutatók milyen értéket vesznek fel az egyes lehatárolásokat alkotó részterületek esetében, mennyire esnek egybe, és milyen mértékben foglalják magukba a KSH által szegregátumként, illetve veszélyeztetettként meghatározott területeket. A szegregációkutatások szociológiában leginkább használatos módszerei a disszimilaritási index-, és a szegregációsindex-számítások. A disszimilaritási index két társadalmi csoport térbeli elkülönülését méri, a szegregációs index számításakor pedig, egy-egy területi egységre vonatkozóan egy kiemelt csoportot az összes többi csoport eloszlásával vetik egybe. A számítások lényege, hogy két kiválasztott csoport területegységek szerinti százalékos megoszlásának, területegységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összegzik, és elosztják kettővel (Duncan–Duncan 1973, 2000, Csanádi–Ladányi 1992, idézi Csizmady 2003, Németh 2005). Az index értéke 0 és 100 között mozoghat – a teljesen szegregációmentes állapotban az alsó határérték felé mutat, míg a teljes elkülönülés esetén a felső irányába mozdul el (Cséfalvay 1994).

Ez a módszer tökéletesen alkalmas arra, hogy meghatározzuk az egyes területre vonatkozó szegregáció mértékét, viszont az összetevők kommutativitása következtében a végeredmény nem ad közvetlenül információt a szegregációs indexet alkotó jellemzőkre, így például okáért arra sem, hogy egy vizsgált területi egységen belül a magas szegregációs indexet mely csoport nagyobb aránya okozza. Ahhoz, hogy ezen információk birtokába jussunk, meg kell vizsgálnunk minden egyes területre vonatkozóan a szegregációs indexet kitevő területrészekre vonatkozó mutatók valós értékét. A valós értékek előjelei már egyértelmű információval szolgálnak arról, hogy az adott területen milyen jellegű, mely csoport irányába mutató a szegregáció mértéke.

A funkcionális lakóövezetek alapján történő lehatároláson belül a 2001-es népszámlálási adatok alapján a legmagasabb szegregációs mutatóval a szegedi belváros rendelkezik (2,071). A városrészre vonatkozó mutató valós értéke pozitív előjelű (2. táblázat), ami azt mutatja, hogy a belvárosban az alacsony státusú népesség alulreprezentált a teljes sokaság arányaihoz képest, vagyis a népesség magasabb státusú része koncentrálódik elsősorban ezen a területen. Hasonló a helyzete a villanegyednek is, amely a szegregációs mutató értéke szerint (1,162) a negyedik a funkcionális lakóövezetek között a rangsorban, de a mutató valós értéke ennél a területnél is pozitív (2. táblázat). A szegregációs mutatókat tovább vizsgálva azok abszolút értékeit tekintve a rangsorban a második helyet a falusias lakóövezet foglalja el (1,677), viszont itt már a mutató valós értékéből – ami ez esetben negatív előjelű – (2. táblázat) az is kitűnik, hogy ezen a területen az alacsonyabb státusú népesség a túlreprezentált. A lakótelepek esetében – amelyek a szegregációs indexek

szerint negyedik a rangsorban – hasonló a helyzet, itt az 1,15-os értékhez, ugyancsak negatív előjel társul.

2. táblázat

*A szegregációs indexek funkcionális lakóövezetenként Szegeden
a 2001-es népszámlálás adatai alapján*

Szeged funkcionális lakóövezetei	A teljes aktív korú, 18–60 éves népesség aránya, %	Munkanélküli, legfel- jebb 8 általános iskolai végzettségű aktív korúak aránya, %	Alacsony státusúak szegregációs indexének valós értékei
Belváros	12,447	8,304	2,071
Falusias lakóövezet	15,608	18,962	-1,677
Villanegyed	3,292	0,969	1,162
Lakótelepek	38,599	40,900	-1,150
Kertvárosias lakóövezet	11,469	9,481	0,994
Egyéb külterület	0,671	1,938	-0,633
Hagyományos belső lakóterület	16,449	17,647	-0,599
Kiskerti üdülők	0,683	1,315	-0,316
Ipari övezet	0,628	0,277	0,176
Belterületi üdülőhelyek	0,154	0,208	-0,027
<i>Összesen</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>0,000</i>
Szegregációs indexek abszolút értékeinek összege			8,805

A város antiszegregációs tervdokumentációjában lehatárolt területek (ASZT 2008), amelyek a hagyományos belső lakóterületi funkcionális lakóövezetbe esnek, mint a Móraváros, Móravárosi körút–Cserepes sor és a Katona József utca, valamint a Rákóczi út–Gólya utca–Cserepes sor által határolt városrész, amelynek szegregációs mutatója (0,599) így csak a hetedik helyen szerepel a területegységenkénti rangsorban. Ha a terület szegregációs mutatójának valós értékét nézzük (-0,599), akkor valamivel talán jobban kifejeződik a szegregátum hatása, de a városrész még így is csak a negyedik helyet foglalja el az alacsony státusúak túlréprezentáltságára vonatkoztatott rangsorban. Másod-elemzésem eredményei tehát alátámasztják a nagy területi egységekre vonatkozó ilyen jellegű vizsgálatok azon fő módszertani problematikáját, ami a nagy területi kiterjedéssel járó nagyobb mértékű heterogenitás torzító hatásaira mutat rá (Ekler–Hegedüs–Tosics 1980, Csanádi–Ladányi 1988, Ladányi 2008).

A különböző területi lehatárolások mentén kiszámított szegregációs indexek alapján, tehát világossá válik, hogy Szegeden belül a „szegényszegregátumok” jellemzően kisebb tömbökben helyezkednek el. Ezt a rendelkezésemre bocsátott adatbázis másodelemzése során számolt szegregációs indexek értékei is alátámasztják, mivel az adatbázis által használható legkisebb területi aggregátumban – a számlálótömbökben – a legmagasabb a mutató értéke (1. táblázat).

Az alábbi térképen piros színnel jelöltem meg azokat a számlálótömböket, ahol a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munka nélküli lakosság (alacsony státusúak) aránya az összes aktív korúak számához mérten a felső decilisbe esett, zöld színnel pedig azokat, ahol a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező, szellemi foglako-

zású aktív korúak (magas státusúak) aránya esett a felső decilisbe az összes aktív korúak számához mérten.

1. ábra

A legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküliek és a magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak aktív korúakon belüli aránya szerint sorba rendezett számlálótömbök legfelső decilisei Szegeden 2001-ben

Megjegyzés: piros jelölés: a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküliek; zöld jelölés: a magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak.

A térkép jól szemlélteti, hogy az alacsony státusú lakosság területi mintázata valóban nem alkot egybefüggő területi egységeket, hanem a város számos pontján – ha városökológiai övezetrendszerben gondolkodnánk, még azt is mondhatnánk, hogy a közbülső gyűrűben – kisebb tömbökben helyezkedik el. Az általánosan magas társadalmi státusúak tekintett csoport területi elhelyezkedése ezzel szemben a térképre vetítve is láthatóan nagyobb homogenitást mutat.

Az alacsony státusúak területi elhelyezkedése esetében továbbá az is észrevehető, hogy 2001-ben az egyes területeken sűrűsödési pontok rajzolódnak ki, amelyek a lakótelepi övezetben találhatók.⁴

⁴ A lakótelepi részeket a térképen szürke színnel emeltük ki.

2. ábra

Az alacsony státusúak területi elhelyezkedésének a lakótelepeken kirajzolódó sűrűsödési pontjai, és a KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területek 2001-ben (fekete körben)

Ezek a lakótelepeken kirajzolódó sűrűsödési pontok azok, amelyek a KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területként szerepeltek 2001-ben, és amelyekre korábban már utaltam. E területeken 2001–2008 között a szociális városrehabilitáció befejeződött, ezért Szeged antiszegregációs tervében 2008-ban már nem szerepelnek a szegregátumként említett területek között (ASZT 2008).

Amennyiben a térkép lakótelepi övezeteire újból rátekintünk, azt is észrevehetjük, hogy a lakótelepi tömbökön belül vannak olyan részek, ahol arányaiban a magas társadalmi státusú lakosság alkot többséget. Ebből arra következtethetünk, hogy Szeged esetében ezekre a területekre vonatkozóan helyálló lehet az az állítás, hogy: „az 1970-es évek közepétől – elsősorban a ’félpiaci’ és ’piaci’ kategóriákba sorolható lakásosztályok szaporodásának és új lakótelepekre való behatolásának tulajdoníthatóan – figyelemre méltó szegregálódási folyamatok indultak be, és ugyancsak a fenti okok következtében, a lakótelepek egymás között is erős differenciálódásnak indultak” (Ladányi 2008, 17).

Elemzésem következő részében Ladányi János korábban Budapesten végzett hasonló jellegű kutatási eredményeinek szegedi érvényességét tesztelem, amelyek a szegregációs indexek területi lehatárolásával kapcsolatos érzékenységre utaltak, és bebizonyították, hogy a klasszikus ökológiai modellek alapján nem lehet valós képet alkotni a városok társadalmi térbeli mintázottságáról (Ladányi 2008).

A Csanádi és Ladányi által alkalmazott szórásnégyzetösszeg-felbontás módszerével (Csanádi–Ladányi 1988, Ladányi 2008) megvizsgálom, hogy az általunk használt – a

KSH népszámlálási adatok változói mentén lehatárolt – területi modellek mekkora magyarázó erővel bírnak az elemzésbe bevont két társadalmi csoport szóródását illetően.

A területi modellek legmagasabb magyarázó ereje az általam vizsgált két különböző csoportnál, a legkisebb kiterjedésű területrészek esetében is mindössze a teljes szórásnégyzet 7%-át magyarázta (3. táblázat), ráadásul ez a „legjobb” eredmény a magas társadalmi státusú csoport számlálótömbönkénti szóródására vonatkozik, ami státuscsoportra egyébként is a legjellemzőbb az összefüggő területi elkülönülés (1. ábra). Ezt a jellemzőt a különböző modellek szóródását jelző értékek is mutatják, látható, hogy a megmagyarázott hányad értéke a harmadik területi szintnél megduplázódik (3. táblázat).

3. táblázat

A magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak aktív korúakon belüli aránya területrészek szerinti szóródásának felbontása

Területi lehatárolás	Teljes szórásnégyzet, δ^2	Csoportok közötti szórásnégyzet, δ^2_K	Megmagyarázott hányad, δ^2_K/δ^2
Funkcionális lakóövezetek		277,341	0,020
Városrészek	13765,120	426,861	0,031
Számlálókörzetek		916,031	0,066
Számlálótömbök	13712,940	1039,686	0,075

Az alacsony társadalmi státusú csoportok esetében a népszámlálási adatokhoz illesztett különböző területi modellek még kisebb magyarázó erővel bírnak a csoport szóródását illetően. Az alacsony társadalmi státusú csoport szóródását gyakorlatilag egyik területi modellel sem lehet magyarázni, mivel a legerősebb magyarázó erővel bíró, legkisebb területi egységekre építő modell magyarázó ereje is mindössze 2,7% (4. táblázat).

4. táblázat

A legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküliek aktív korúakon belüli aránya területrészek szerinti szóródásának felbontása

Területi lehatárolás	Teljes szórásnégyzet, δ^2	Csoportok közötti szórásnégyzet, δ^2_K	Megmagyarázott hányad, δ^2_K/δ^2
Funkcionális lakóövezetek		1,234	0,000
Városrészek	1371,951	2,568	0,001
Számlálókörzetek		22,968	0,016
Számlálótömbök	1366,036	37,119	0,027

A KSH által lehatárolt szegregátumok meghatározása (ASZT 2008) és az általam végzett másodelemzés eredményeinek összevetése Szeged esetében is alátámasztják tehát azt, hogy az eltérő léptékű területi csoportosítások révén nyert aggregátumok heterogének, bennük szükségszerűen további homogén területek különíthetők el a különböző társadalmi rétegek – kimondottan az alacsony társadalmi státusú népesség – egy tömbben elhelyezkedő lakóhelye szempontjából (Ekler–Hegedűs–Tosics 1980, Csanádi–Ladányi 1988, Ladányi 2008).

Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a népszámlálási adatokhoz rendelt területi lehatárolások egyike sem alkalmas – magyarázó erejüket tekintve –, arra hogy ezekre a

területi modellekre vetítve a társadalmi térbeli elkülönülés városon belüli mintázatát a valóságnak megfelelően be tudjam mutatni.

Ahhoz, hogy ezt meg tudjam tenni, további adatok elemzésre való bevonására – amiről Szeged antiszegregációs tervében is sor került a különböző önkormányzati és segélyezési adatok felhasználásakor – továbbá „sok-sok terepmunkára van szükség” (Ladányi 2008, 41).

IRODALOM

- Csanádi Gábor – Ladányi János* (1988): Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten. Szociológia, 1.
- Csanádi Gábor – Ladányi János* (1992): Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Csizmady Adrienne* (2003): A lakótelep. Gondolat Kiadó, Budapest
- Duncan, O. D. – Duncan, B.* (1973): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Szelényi Iván (szerk.): Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Duncan, O. D. – Duncan, B.* (2000): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Győri Péter (szerk.): A város, a város társadalma, életforma-csoportok. Társadalomismereti szöveggyűjtemény (Tanári kézikönyv) Wesley János Lelkészképző Főiskola Szociális Munkás Szak. Tótfalusi Tannyomda, Budapest
- Ekler Dezső – Hegedűs József – Tosics Iván* (1980): A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján. I–III kötet, BVTV, Budapest
- Ladányi János* (2007): A lakóhelyi szegregáció változó formái Budapesten. In: Enyedi György (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- Ladányi János* (2008): Lakóhelyi szegregáció Budapesten. ÚMK Budapest
- Németh Nándor* (2005): Területi megoszlások eltérését mutató indexek. In: Nemes Nagy János (szerk.): Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest
- A nagyvárosok belső tagozódása. Szeged.* KSH Csongrád megyei Igazgatósága, Szeged, 2003
- ASZT 2008:* Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve
- VRK 2007:* Városrehabilitáció 2007–2013-ban. Kézikönyv a városok számára. Budapest, Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság

Kulcsszavak: társadalmi-területi szegregáció, szegregáció (elkülönülés), társadalmi helyzet, lakhatási elkülönülés.

Resume

In Hungary, according to research carried out on urban segregation the classic urban sociological models are not suitable for accurate determination of the segregated areas. In our study of the 2001 census data, we examine these claims in Szeged.